

Pojęcie negacji w filozofii

W powszechnym rozumieniu pojęcie negacji kojarzy się z aktem odrzucenia. Negować coś to podejmować próbę zaprzeczenia czemuś, inaczej przekreślać istnienie, wartość lub prawdziwość jakiegoś zjawiska lub twierdzenia. Pojęcie negacji wiąże się z aktem o charakterze destrukcyjnym. Czy jednak ogranicza się ono tylko do takiego znaczenia? Odpowiedzi na to pytanie możemy poszukiwać, analizując pojęcie negacji na gruncie filozofii. Szczególnie przydatne w tej analizie będą trzy subdyscypliny filozofii: logika, dialektyka i epistemologia.

Negacja logiczna

W logice negacja definiowana jest jako funktor od jednego argumentu nazwowego typu **nie A** lub zdaniowego typu **nie P (nieprawda, że P)**. Funktory to znaki, które w zdaniu nie pełnią ani funkcji podmiotu, ani funkcji orzeczenia. Łącząc się z nazwami i zdaniami oraz wzajemnie ze sobą, tworzą nowe całości, takie jak nazwy, zdania lub funktory. Funktor „nie” może zatem formalnie pełnić w logice trzy podstawowe funkcje¹:

- a) funktorotwórczą,
- b) nazwotwórczą,
- c) zdaniotwórczą.

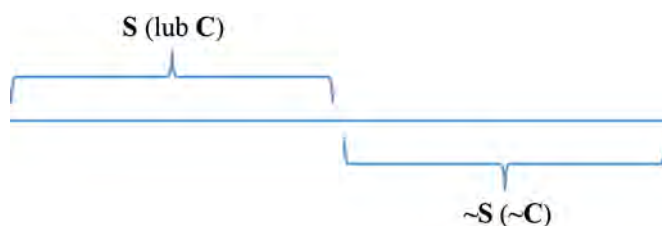
„Nie” jako funktor funktorotwórczy łączy się z wyrażeniami typu „dba”, tworząc z nimi całość – „nie dba” – będącą nowym funktorem. Funktor „nie”, łącząc się z nazwą lub nazwami, daje całość będącą nową nazwą (parą nazw), np.: **P** „las” / $\sim$ **P** „nie-las”, **P** „student” / $\sim$ **P** „nie-student”. Funktor „nie” w funkcji zdaniotwórczej łączy się ze zdaniami i tworzy z nimi nowe całości, np.: **P** „Pojadę w tym roku do Francji” / $\sim$ **P** „Nie jest prawdą, że pojadę w tym roku do Francji”. Logicy twierdzą, że wszystkie funkcje funktora „nie” należy traktować jako swoiste jądro języka. Jean-Blaise Grize podkreśla, że negacja stanowi trzon całej logiki².

¹ Z. Kraszewski, *Logika, nauka rozumowania*, PWN, Warszawa 1975, s. 42.

² J.B. Grize, *De la logique à l'argumentation*, Libr. Droz., Genève 1982.

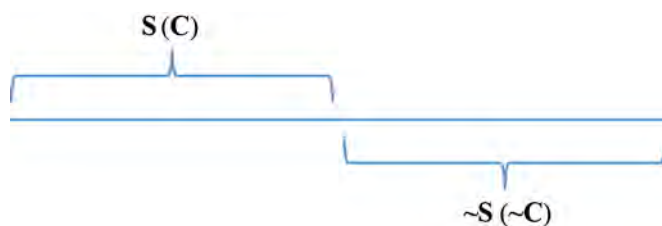
Pojęcie negacji w logice rozpatrywane jest także w kategoriach prawdy i fałszu. Jeżeli zdanie **P** należy do klasy wypowiedzi prawdziwych, to zdanie **~P** (**nie P**) należy do klasy wypowiedzi fałszywych, i odwrotnie, jeśli coś jest przedmiotem **A**, to nie należy do klasy przedmiotów **~A** (**nie A**).

Koncentrując się na negacji jako funktorze nazwotwórczym, warto dokładniej określić stosunek między zakresami par nazw, takich jak: **S** „student” / **~S** „nie-student”, **C** „człowiek” / **~C** „nie-człowiek”. Wyróżnia się dwa rodzaje zależności³. Pierwsza z nich to stosunek dopełniania się zakresów lub stosunek zakresowej sprzeczności. Można go przedstawić następująco: żaden desygnat nazwy **S** nie jest desygnatem **~S** oraz żaden desygnat nazwy **~S** nie jest desygnatem nazwy **S** i nie ma takiego przedmiotu, który nie byłby desygnatem którejś z tych dwóch nazw. Zatem coś, co nie jest **S** (**~S**), wyczerpuje zakres przedmiotów różnych od **S**. Stosunek dopełnienia (sprzeczności) zakresów ilustruje rysunek 1.

Rysunek 1. Stosunek dopełnienia (sprzeczności) zakresów

Drugi rodzaj zależności między parami nazw określany jest mianem stosunku zakresowego przeciwieństwa. Można go przedstawić następująco: żaden desygnat nazwy **S** nie jest desygnatem nazwy **~S** oraz żaden desygnat nazwy **~S** nie jest desygnatem nazwy **S**, ale istnieją przedmioty, które nie są ani desygnatem nazwy **S**, ani desygnatem nazwy **~S**. Zatem **~S** nie wyczerpuje zakresu przedmiotów różnych od **S**. Obraz graficzny stosunku zakresowego przeciwieństwa przedstawia rysunek 2.

Rysunek 2. Stosunek zakresowego przeciwieństwa

³ Z. Kraszewski, *Logika, nauka rozumowania...*, dz. cyt., s. 44–49.

Nieuwzględnianie wymienionych dwóch zależności między zakresami nazw z funktorem negacji jest przyczyną błędów logicznych. Najczęściej błąd polega na tym, że nazwę negatywną traktuje się jako nazwę dopełniającą (sprzeczną) z jej podstawą. Przykładowo uważa się, że nazwy „wierny” i „niewierny”, „moralny” i „niemoralny” w powszechnym rozumieniu są nazwami dopełniającymi się (sprzecznymi). Konsekwencją tej perspektywy jest pomijanie licznej grupy przedmiotów, które istnieją poza zakresem analizowanych par nazw $S / \sim S$.

Przedstawione stosunki dopełnienia (sprzeczności) oraz przeciwieństwa między zakresami nazw pozwalają wskazać jedną z podstawowych funkcji negacji – funkcję różnicującą zależności logiczne między pojęciami.

W niektórych pracach z zakresu logiki wyróżniono jeszcze inną funkcję, a mianowicie funkcję przekreślenia (unicestwienia). W zdaniach „Stół nie jest metalowy”, „Stół jest niemetalowy” użycie partykuły „nie” można interpretować jako przekreślenie własności stołu. Rezultatem tego przekreślenia jest unicestwienie tych własności.

Władysław Stróżewski, uwzględniając zarówno różnicującą, jak i przekreślającą funkcję negacji, analizuje z tych dwóch perspektyw wyrażenie „niebyt”⁴. Jeśli w tym wyrażeniu „nie” określa różność, to wówczas „niebyt” („byt” zanegowany przez „nie”) dotyczy jakiejś innej jakości, która na swój sposób także jest „bytem” (jakość przeciwstawna w stosunku do „bytu”). „Niebyt” jest zatem przeciwstawną do „bytu” formą istnienia. Platon przeciwstawia świat rzeczy czasowo-przestrzennych prawdziwemu bytowi idei. Jeśli w wyrażeniu „niebyt” „nie” pełni funkcję przekreślenia, to wówczas rezultatem tej negacji jest „nicość”, a więc unicestwienie wszelkiego bytu.

Podsumowując, negacja w logice określana jest jako rodzaj znaku (językowego), który łącząc się z nazwą lub zdaniem, powoduje utworzenie nowej całości językowej stanowiącej zaprzeczenie poprzedniej. Negacja logiczna to rodzaj operacji umożliwiającej przekształcenie nazwy lub zdania w nową jakość. Analizując semantyczny aspekt negacji logicznej, należy podkreślić, że w organizacji struktury pojęciowej pełni ona funkcję różnicującą, a także przekreślającą. Efektem wprowadzenia negacji logicznej jest zatem wzbogacenie zakresu pojęć i wewnętrzne ich zróżnicowanie, czasami zaś przekreślenie niektórych z nich. Cechą charakterystyczną negacji logicznej jest to, że odnosi się ona tylko do sądów, twierdzeń i zdań.

⁴ W. Stróżewski, *Z problematyki negacji*, [w:] *Szkice filozoficzne Romanowi Ingardeonowi w darze*, Z. Żarnecka [red.], PWN, Warszawa 1964.

Negacja dialektyczna

Logika i dialektyka to dziedziny filozofii, których przedmiotem analizy jest myślenie. Logika to nauka o prawach myślenia, dialektyka zaś to ogólna wiedza o myśleniu. Dialektykę określa się także jako sztukę dyskusowania. Od logiki odróżnia ją to, że konstytuuje się w odniesieniu do rzeczywistości społecznej. Ta rzeczywistość jest kreowana w akcie dialogu, negacja dialektyczna jest zatem swoistym rodzajem negacji realnej związanej z procesami zachodzącymi w rzeczywistości społecznej. Negacja logiczna natomiast odnosi się tylko do sfery sądów (zdań).

Charakterystyczną cechą rzeczywistych procesów społecznych jest niejednoznaczność, a więc obecność w nich sprzeczności, negacja zaś to integralny element sprzeczności. Warto prześledzić sposób interpretacji sprzeczności (w tym także negacji) w kilku wybranych koncepcjach dialektyki. Posłużą do tego poglądy Sokratesa, Arystotelesa, Immanuela Kanta, Georga Hegla i Karola Marksa.

Najbardziej znaną koncepcją dialektyki w starożytności była metoda Sokratesa polegająca na docieraniu do prawdy poprzez ujawnianie sprzeczności w sądach przeciwnika. Zawierała ona dwa elementy: negatywny i pozytywny. Najpierw następuje zanegowanie poglądów przeciwnika i wskazanie nielogiczności, a następnie, poprzez umiejętne stawianie pytań, dochodzenie do precyzyjnego określenia jakiegoś pojęcia. Negacja w tej metodzie to środek skłaniający człowieka do autorefleksji.

Arystoteles⁵ uważał, że istnienie sprzeczności jest czymś, czego nie można zaakceptować. Zdecydowanie odrzucał to pojęcie z rzeczywistości, ponieważ stanowiłoby ono naruszenie jednej z podstawowych zasad jego logiki – zasady niesprzeczności. Głosi ona, że nie jest możliwe, aby coś było i nie było w tym samym czasie i sensie. Oznacza to, że nie można przypisać jednemu podmiotowi danej cechy i jej zaprzeczenia jednocześnie. Dla Arystotelesa rzeczywistość była uporządkowana i poznawalna, a sprzeczność byłaby równoznaczna z chaosem i absurdem, dlatego odrzucał ją jako coś, co nie może istnieć w rzeczywistości. Arystoteles zasadę niesprzeczności traktował jako fundament racjonalnego myślenia.

Kant twierdził, że rozum ludzki w procesie analizy problemów rzeczywistości napotyka antynomie, a więc sprzeczne twierdzenia o konstrukcji teza–antyteza⁶. Antytezę można rozumieć jako odpowiednik negacji. Kant wyróżniał cztery rodzaje antynomii:

⁵ L. Frey, *La négation dans la logique d'Aristote*, "Revue Européenne des Sciences Sociales" 1987, vol. 25, no. 77.

⁶ I. Kant, *Krytyka czystego rozumu*, PWN, Warszawa 1986, s. 153.

- a) ilości,
- b) jakości,
- c) stosunku,
- d) modalności.

Oto przykład antynomii ilości: „Świat jest skończony w czasie i przestrzeni” / „Świat jest nieskończony”. Zdaniem Kanta oba te poglądy są w równym stopniu uprawnione. Zasługą tego filozofa jest uznanie istnienia antynomii (sprzeczności) w rzeczywistości.

Hegel także uważał, że sprzeczności istnieją i na pewnym etapie samorealizacji rozumu są czymś naturalnym, nie jest to jednak stan ostateczny. Na wyższym poziomie intelektualnym (rozum spekulatywny) następuje zniesienie tych sprzeczności. Hegel nie tylko uznawał sprzeczności, wskazywał także sposoby ich przewyciężenia. Skonstruował triadę dialektyczną, stanowiącą podstawę tej metody, złożoną z tezy, antytezy (negacji) i syntezy⁷. Każda teza postuluje swoją antytezę, a powstała w wyniku synteza staje się nową tezą dążącą do nowej syntezy ze swoją antytezą. W procesie samozaprzeczania pojęcie uzyskuje nowe określenie i wzbogaca własną treść. Synteza w dialektyce Hegla umożliwia zniesienie sprzeczności. Ta metoda trójetapowości nie tylko odnosi się do myślenia, lecz także charakteryzuje każdy proces rozwoju w rzeczywistości społecznej.

W filozofii marksistowskiej proces rozwoju społecznego określa się jako ciągle powstawanie, ścieranie się i przewyciężanie przeciwieństw⁸. Negacja dialektyczna w tej koncepcji oznacza zmianę danego przedmiotu lub zjawiska, w wyniku której traci ono dotychczasową jakość i przechodzi na nowy, wyższy stopień rozwoju. Negacja dialektyczna nie zawsze wyraża się w odrzucaniu przedmiotu czy zjawiska, czasami jest to zachowanie w przeobrażonej postaci tych elementów dawnej treści, które mają charakter postępowy. Negacja i afirmacja ontologiczna pozwalają utrzymać więź między tym, co przemija, a tym, co na nowo powstaje. Z negacją dialektyczną wiąże się prawo negacji negacji. Można je wyjaśnić na podstawie triady: teza – antyteza – synteza. Synteza, będąc przyswojeniem antytezy (negacji), stanowi jednocześnie negację tezy. Nowe zjawisko społeczne, które zawiera zaprzeczenie poprzedniego, stanowi jednocześnie negację pierwotnego zjawiska. Na podkreślenie zasługuje to, że dialektyczna zasada negacji nie jest zgodna z logiczną zasadą sprzeczności, która określa, iż para zdań sprzecznych nie jest parą zdań współprawdziwych.

⁷ G. Hegel, *Wykłady z filozofii dziejów*, PWN, Warszawa 1958.

⁸ J. Legowicz, *Zarys historii filozofii: elementy doksografii*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1983, s. 492.